

TÜRKÇE VE İNGİLİZCEDE OLDURGANLIK VE ETTİRGENLİK GÖRÜNÜŞLERİ

Doç. Dr. Cengiz Tosun*

Her iki dilde de görülüp ayrı özellikler gösteren oldurganlık (factitivity) ve ettirgenlik (causativity) görünüşleri fiillerde geçişlilik (transitivity) ya da geçişsizlik (intransitivity) denilen nesne alıp almama durumuna bağlı olarak gelişmiştir. Örneğin “durmak” fiili geçişsizdir çünkü “Neyi durmak ?” sorusu yanıtız kalıyor. Öte yandan “görmek” fiilini ele alarak “Neyi görmek ?” diye sorduğumuzda “bir şey(i) görmek diye yanıtlanabildiğine göre “görmek” gibi düz tümleş ya da nesne alan fiillere “geçişli” diyoruz. İngilizcede “to stop”: durmak (geçişsiz), “to stop”: durdurmak (geçişli)’dir. Bunda olduğu gibi İngilizce pek çok fiil hem geçişli hem de geçişsiz özellikler gösterebiliyor. Oysaki Türkçede bir fiilin geçişsiz olması durumunda onu geçişli yapmak için bazı soneklerin getirilmesi gerekmektedir. Aşağıdaki örneklerde sırasıyla görülen { -Dİr- }, { -Ar- }, { -It- }, { -Ir- }, { -t- } ekleri geçişsiz fiilleri geçişli yapmaya yarayan oldurganlık ekleri olup bu amaca hizmet etmektedir.

dur-	durdur
kop-	kopar
sark-	sarkıt
yit-	yitir
belir-	belirt

Ancak ilk ek olan { -Dİr- } daha çok geçişli fiillere getirilen ettirgenlik ekidir ve birkaç örnekte örneksene ya da başka nedenlerle { -Ir- } > { -Dİr- }’a dönüştüğü gibi bunun tersi olan { -Dİr- } > { -Ir- } biçimleri de görülmekte, hem oldurganlık hem de ettirgenlik görünüşlerinde yer alabilmektedir. Örnek : içirmek < içtürmek, değer > değdir, geçirtmek < keçtürmek, sızır > sızdır gibi.

Şimdi de aşağıdaki örneklere bakacak olursak,

1. Kadın (çocuğu) doğurdu.
2. Lekeyi çıkardılar.

* Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi.

3. Kuralları belirttik.
4. Gerçekleri çarpıyorsunuz.
5. Arabayı durdurdum.
6. Bizleri güldürdün.

bu örneklerde görüldüğü gibi, yüklem gösterdiği eylemin gerçekleşmesini sağlayan sırasıyla **kadın, onlar, biz, siz, ben, sen** özneleridir ve bu fiiller **oldurgandır ettirgen** değil çünkü öznece bir başka kişi eylemin gerçekleşmesi için işe karıştırılmamaktadır.

Muharrem Ergin, (Türk Dil Bilgisi, 1972, sayfa 209-213) "Faktitif (oldurma ve yaptırma) ekleri geçişli, geçişsiz bütün fiillere getirilir, yaptığı fiillerin hepsi geçişlidir. Böyle fiiller hiç bir oluş ve pasiflik ifade etmezler; tam aktiftirler ve asıl hareket daima özne dışında bir varlığa yönelmiş bulunur" diyor. Buna göre Sayın Ergin bizim oldurgan ve ettirgen olarak ikiye ayırmak suretiyle incelemeyi uygun bulduğumuz görünüşleri birleştirmiş ya da tek bir olay olarak görmüş oluyor.

Her ne kadar bu iki görünüş için benzer ekler kullanılsa bile dilbilim ve dilbilgisi açısından bunları iki ayrı dil olgusu olarak ele almanın daha uygun olacağına inanıyoruz.

İlk olarak, geçişli fiillere getirilen benzer eklerle elde edilen görünüşe bir bakalım :

1. Mektubu yazdırdım.
2. Adresi sordurttuk.
3. İngilizce öğrettirdik.
4. Çocukları beklettim.
5. Eti pişirttiler.
6. Tavşanları kestirttik.

Bu altı ayrı cümledeki biçimsel özneler sırasıyla **ben, biz, biz, ben, onlar** ve **biz**'dir ancak bu öznelerin etkinliği sebep olmaktan ya da "ettirmek" ten öteye gitmemektedir. Yukardaki cümlelerde özellikle eylemlerin asıl kime yaptırıldığı belirtilmemiştir ama yazdırma, sordurma vb. gibi eylemleri yapının biçimsel özne olmadığı açıktır. Aynı cümlelere, eylemleri gerçekte kimin yaptığını ekleyerek bunların da **biçimsel nesne** olarak nitelendirilebileceğini, aslında bunların gerçek özne olması gerekmezse de biçim gereği böyle ele alınacaklarını belirtmeliyiz.

1. Mektubu Ali'ye yazdırdım.
2. Kapıcıya anahtarı buldurttuk.
3. Stajyerlere İngilizce öğrettirdik.
4. Teyzelerine çocukları yıkattık.

5. Eti bana pişirttiler.
6. Tavşanları bir adama kestirttik.

Yukardaki tür cümlelerde, “e” (yönelme veya kime) halinde kullanılan biçimsel nesnelere aşağıda açıklanacağı gibi anlam bulanıklığına da neden olmaktadır. Örneğin ilk cümle olan “Mektubu Ali’ye yazdırdım” dediğinde:

- a. Mektubu Ali ben istediğim için (benim yerime) yazdı.
- b. Ben mektubu Ali’ye göndermek için bir başkasına yazdırdım. gibi iki ayrı anlam ortaya çıkıyorsa da biz burada görüşlerimizi yalnızca birinci anlam düzeyinde ele alacağız.

İşte yukardaki örneklerimizde geçişli olan yaz, bul, öğret, yıkat, pişir, kestir gibi geçişli fiillere getirilen { -Dır- } ve { -dur- } ve { -tir- } gibi kümedeş biçimleri, / -t- } ve { -t- }’li bileşikler olan { -t + tIr + t}, { -t + tIr- }, { -tIr + t- } ekleri ettirgenlik işlevini yüklenmiş olup ettirgen görünüşündedirler. Bu ekler geçişli olan ya da geçişli yapılmak istenen her fiile getirilerek ettirgen görünüş sağlanır.

Tahsin Banguoğlu, (Türkçenin Grameri, 1974, sayfa 417-18) “Ettiren görünüşü (factitive aspect) ” konusunda şu örnekleri veriyor:

1. Saçını kestirmişsin.
2. O mektubu size okutacağım.
3. Zeynep çocuğa sütü içirdi.

Birinci ve ikinci örneklerdeki ettirgenlik açık olmakla birlikte üçüncü örnekteki “içir-” de böyle bir ettirgenlik görülmeyip Zeynep çocuğun sütü içmesine yardımcı olmuş ama içirt-memiştir. Zeynep bunun için bir başkasını aracı olarak görevlendirmemiştir. Ayrıca, Sayın Banguoğlu “Geçişsiz fiillerden gelen ettiren görünüşünde fiiller ise esasından anlatım farkı gösterirler. Gerçekten burada **ettirmek** değil **oldurmak** sözkonusu olabilir. “dedikten sonra” Kadın beni güldürdü”, “Odacı ışıkları söndürsün.” vb. gibi örneklerde “Bu anlamda ettiren görünüşüne **olduran görüntüsü** (aspect causatif) diye ayrı bir ad veririz” demekle birlikte parantez içerisinde verdiği Fransızca terim yazarın görüşüyle ters düşmektedir. Sanırım burada “aspect factitif” demesi daha doğru olabilirdi.

Sayın Banguoğlu, “Dilimizde ettiren fiilleri yaygın olarak { -tir- } eki alırlar (döndürmek, sevdirmek) derken gene verdiği örnekler ettirgen değil oldurgan işlev yapmaktadırlar. Anımsanacağı gibi yazımızın başında { -DİR- } ekinin hem oldurganlık hem de ettirgenlikte kullanıldığından söz etmiştik.

Şimdi de Türkçedeki oldurgan ve ettirgen cümlelerden örnekler alarak bunların İngilizcede nasıl yapıldıklarına bir göz atalım:
Oldurganlık gösteren cümleler:

1. Çocuğu do yur dum.	1. I fed the baby.
2. Arabayı yol ortasında dur dur du.	2. He stopped the car in the middle of the road.
3. Eteğini kısılttı.	3 a. She shortened her skirt.
b. She made her skirt short.
4. O sorunu bize duy ur du.	4 a. He let us know about that matter.
b. He notified us of that matter.
5. Çocuğu güld ür dün.	5. You made the child laugh.
6. Köpeği öld ür düler.	6. They killed the dog.

Örneklerden de anlaşılacağı üzere Türkçedeki oldurgan durumlara karşılık İngilizcede tamamen bağımsız fiiller bulunmakta (fed, stopped, shortened, notified, killed gibi) bazı durumlarda ya da ikinci bir seçenek olarak "let" ve "make" gibi ettirgenlik fiillerinden yararlanılarak oldurgan görünüş elde edilebilmektedir.

Ettirgenlik gösteren cümleler :

1. Oya ona kendisini lokantaya göt**ür**tü.
Oya **made** him take her to a restaurant.
2. Kendilerini zorla yemeğe davet ettirttiler.
They **got** themselves invited to dinner unwillingly.
3. Onu muayene ett**ir**ttilim.
I **made** her be examined.
4. Onlara odamı temizlettim.
I **let** them clean my room.
5. Büroyu dö**ş**ettirdiler.
They **let** the office be furnished.
6. Kendini takımdan att**ir**ttili.
He **got** himself thrown out of the team.
7. Saçını kuaföre yapt**ir**tmedi.
She has not **had** the coiffeur do her hair.

Yukardaki örnekler incelendiğinde Türkçede geçişli fiillerden sonra gelen { -DIr- } ve { -DIr + t- } ekleri ettirgen görünüş özelliğini sağlarken İngilizce karşılıklarında **get** (got), **make** (made), **let** ve **have** (had) fiillerinden birinin getirilmek suretiyle bu özelliğin gerçekleştirildiğine dikkat etmeliyiz.

İngilizcedeki ettirgen fiillerden “make” in zorlama ya da sosyal baskı, “get” fiilinin ikna, rica ve “have” fiilinin ise karşılıklı anlaşma, ücret ve başka karşılıklar için tercih edildiği bazı dilbilgisi yazarlarınca belirtilmekte ise de aynı konuda aşağıda açıklayacağım Türkçedeki kullanımda olduğu gibi bu ayrımlar göz önüne alınmaksızın biri diğerinin yerine kullanılabilir.

Aşağıdaki örneklerden iyice anlaşılacağı gibi Türkçede belirli bir sıraya göre ardarda getirilen ettirgenlik ekleri üç ayrı anlam düzeyi ya da tercih durumları ortaya koymaktadır:

1. Kapıyı açtırıyorum.
2. Kapıyı açtırtacağım.
3. Kaya'ya biz kapıyı kardeşine açtırtturdık.

Birinci örnekte, söyledim ya da emir verdim birisi kapıyı hemen benim için açıyor. İkinci örnekte, işin yapılabilmesi için bir aracı ve bir uğraş gerekiyor: sözlü ya da yazılı izin isteme, istekte bulunma ya da birilerini zorlama gibi. Bunun sonucunda kapı sayemde açılacak. Üçüncü örneğe gelince, bu türün kullanımı fazla olmamakla birlikte kapının açılması için biz Kaya'ya söyleyip kardeşine kapıyı açtırtacağız. Açarsak, kapının açılması için biz Kaya'yı, Kaya da kardeşini görevlendirecek. Ayrıca bu tür kullanımda bir bakıma baskı, zorlama ve mücadele yöntemine başvurulduğu izlenimi de sezilebilir.

Sonuç olarak diyebiliriz ki Türkçede geçişsiz fiilleri geçişli yapmak için oldurganlık ekleri getirilirken elde edilen fiilleri de ettirgen yapmakta benzer ekler kullanılmaktadır. İngilizcede ise Türkçedeki oldurgan görünüşe karşılık bağımsız fiiller bulunmakta ya da ayrı bir seçenek olarak **let** ve **make** gibi ettirgenlik yapan fiillerden yararlanılmaktadır. Ettirgenlikte ise **have**, **make**, **get** ve **let** gibi dört ayrı fiil işe koşulmakta olup oldurgan ve ettirgen görünüşleri aynı kabul ederek birbirine karıştırmamak gerekir.

KAYNAKÇA

1. Banguoglu, Tahsin, **Türkçenin Grameri**, Baha Matb. İstanbul 1974.
2. Ergin, Muharrem, **Türk Dil Bilgisi**, Ed. Fak. Basımevi, İst. 1972.
3. Gencan, Tahir Nejat, **Dilbilgisi**, 2. Baskı, TDK Yayınları: 334, İst. 1972.
4. Hollman, Priscilla, **A Contrastive Study of Causative and Factitive Structures in Turkish and in English**, Ankara, 1976, H.Ü. Basılmamış Master Tezi.
5. Swift, L.B. **A Reference Grammar of Modern Turkish**, Bloomington, Indiana Uni. Publications, 1963.
6. Lewis, G.L. **Turkish Grammar**, Oxford: Oxford University Press, 1967.
7. Tosun, Cengiz, **A Contrastive Study of Word-Formation by Affixation in Turkish and English**, Ankara 1977, H.Ü. Basılmamış Doktora Tezi.
8. Underhill, Robert, **Turkish Grammar**, Cambridge, Massachusetts and London, England: Massachusetts Ins. of Tech. 1976.